

YU ISSN 0027-8084
UDK 808.61./.62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

XXIX/1-2

БЕОГРАД
1991.

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXIX (нова серија)

Св. 1-2 (1991)

САДРЖАЈ

Правила писања великог слова (МИТАР ПЕШИКАН)	1
Приноси српскохрватској етимологији (ВЈЕСЛАВ БОРИШ)	35
О термилошким јединицама и њиховој обради у Речнику САНУ (ДАРИНКА ГОРТАН-ПРЕМК)	49
Гранање значења речи које означавају кућу и њене делове (РАЈНА МАРКО- ВИЋ)	55
Однос околишних јединицама према времену (ЂОРЂЕ ОТАШЕВИЋ и БИЉАНА СИКИМИЋ)	77
О једном значењу речи "насељеник" (ВЕСНА ЛОМПАР)	82
Придеви одређеног и неодређеног вида у делима Тамиле Сијарића (ХАСНИЈА МУРАТАГИЋ-ТУНА)	84
Гласовна структура стиха (МИЛОСАВ ЧАРКИЋ)	96
Два прилога Стојана Новаковића нашој акцентологији (АСИМ ПЕЦО)	112
О мењању географских имена и урбаних микропонима (МИТАР ПЕШИ- КАН)	123

Ђорђе Оташевић и Биљана Сикимић
(Институт за српскохрватски језик, Београд)

ОДНОС ОКАЗИОНАЛИЗАМА ПРЕМА ВРЕМЕНУ

Аутори у раду указују на неке недовољно уочене моменте у тумачењу
оказионализама, посебно у њиховој синхроничној и дијахроничној вредности.

1. У лингвистичкој литератури однос оказионализама¹ према синхронији и дијахронији тумачи се двојако. Једни сматрају да су оказионализми подврста неологизама која се од осталих неологизама не разликује односом према времену², што се и види из назива којима их именују — оказионални неологизми³, контекстни неологизми⁴, индивидуално-стилистички неологизми⁵, ауторски неологизми⁶, индивидуално-ауторски

¹ Кратку дефиницију оказионализама в. у Ђорђе Оташевић и Биљана Сикимић: Оказионализми са творбеног аспекта. у: *Употребно језикословје*. V kongres Zveze Društva za uporabno jezikoslovje Jugoslavije. Љубљана, 1989, 218.

² Е.К. Чиркова лексичке оказионализме дели на "а) нове оказионалне слова, т. е. појавивши се после 1914 г., типа *лэваа, свинцовоночие* (Маяковски), *зимарь, осенебри* (Вознесенски), *зетовка, наукованство* (газеты последних лет); б) не нове оказионалне слова, т. е. појавивши се до 1914 г., типа *кюхельбекерно* (Пушкин), *дуризм* (Белински), *лаятель* (Салтыков-Щедрин) и т. д." (ц. Е. К. Чиркова: О критеријах отграничения оказиональных слов от новых слов литературного языка. у: *Современная русская лексикография*. "Наука". Ленинград, 1975, 93).

³ А. А. Брагина: Норма, контекст, синонимическиј ряд. у: *Литературная норма и просторечие*. "Наука". Москва, 1977, 197-198; М. И. Фомина: *Современный русский язык: Лексикология*. "Высшая школа". Москва, 1983, 226.

⁴ Протченко И. Ф.: *Русский язык: проблемы изучения и развития*. "Педагогика". Москва, 1984, 42.

⁵ М. И. Фомина: *Лексика современного русского языка*. "Высшая школа". Москва, 1973, 134; А. В. Калинин: *Лексика русского языка*. "Издательство Московского университета". Москва, 1978, 114; Давыдова М. К.: Индивидуально-стилистические неологизмы в современном русском языке. у: *Вопросы теории русского языка и говоров дальнего востока*. Хабаровск, 1973, 96.

⁶ Б. И. Косовский: *Общее языкознание: Учение о слове и словарном составе языка*.

неологизми⁷, говорни неологизми⁸, индивидуални неологизми⁹, неузурални неологизми¹⁰ и др. По мишљењу других окказионализми не могу бити названи лексичким неологизмима због своје "синхроно-дијахроне дифузности"¹¹.

У овом ћемо раду указати на неке недовољно учене моменте.

2. Окказионализми су асоцијативно везани са узуралним речима творбеним, семантичким, граматичким и другим односима. Морфема или начин на који су творени окказионализми могу бити архаични у тренутку њиховог настанка ако аутор свесно жели да тек створени, "нови" окказионализам делује архаично. Ову појаву назваћемо **н а м е р н а а р х а и з а ц и ј а**.¹²

Не иде вам од руке *љубвичињеније*? Имате прољев или тврду столицу? (Милорад Стојовић: *Оргија за Мадону*. Београд, 1986, стр. 195);
У нашим (...) задунајским условима, никада неки газда-Бајагански

"Высшая школа". Минск, 1974, 142; Демиденко Л. П. и др.: *Современный русский язык: лексикология*. "Высшая школа", Минск, 1979, 150.

⁷ Л. А. Шеляховская: Способы фиксации семантики производных слов и речевых новообразований в словообразовательных словарях русского языка. у: *Теоретические проблемы семантики и ее отражения в одноязычных словарях*. "Штиинца". Кишинев, 1982, 173; Л. А. Новиков и др.: *Современный русский язык: Теоретический курс: Лексикология*. "Русский язык". Москва, 1987, 96.

⁸ Шеляховская Л. А., Н. А. Богданов: Словообразовательный аспект изучения некоторых групп окказионализмов. у: *Новые слова и словари новых слов*. "Наука". Ленинград, 1983, 82.

⁹ Pavel Ondrus, Ján Horecký, Juraj Furdik: *Súčasný slovenský spisovný jazyk: lexicológia*. "Slovenské pedagogické nakladateľstvo". Bratislava, 1980, 190.

¹⁰ Н. З. Котелова: Теоретические аспекты лексикографического описания неологизмов. у: *Советская лексикография. Сборник статей*. "Русский язык". Москва, 1988, 48.

¹¹ "Окказиональное слово обладает ... свойствами одноразовости и синхронно-диахронной диффузности, а потому, безотносительным к историческому времени, не может и называться неологизмом. Историческая "привязанность" многих окказионализмов и определенным точным датам их появления не меняет сути дела; их "привязанность" к шкале исторического времени носит "точечный", а не "линейный" (т. е. не процессуальный, не подлинно исторический) характер" (ц. А. И. Лыков: *Современная русская лексикология (русское окказиональное слово)*. "Высшая школа". Москва, 1976, 97). Једно од главних обележја окказионализма, која наводи Љ. Јорданова, је њихова "синхроно-диахронна дифузност (независимост од времето на създавање)" (ц. Любима Јорданова: *Неологизмите в български книжен език*. у: *Въпроси на българската лексикология*. "Народна просвета". София, 1978, 87).

¹² Уп. са "псеудоархаичним слојеницама Ј. Зиме (Jaroslav Zima: *Expresivita slova v současné češtině: Studie lexicologická a stylistická*. "Nakladatelství Československé akademie věd". Praha, 1961, 48).

неће бити ни принети моћном Чичикову, нити ће, икада, *идеопреподобје* његово, Првослав Ралић (...) заличити господству његовог високопревасходства Андреја Александровича Жданова (Богдан Богдановић: Мртвоузице. Менталне замке сталинизма. Загреб, 1988, стр. 149); Симулација дијалога; нежан реторско-прокурорски антиклимакс његовог *идео-благо-преподобја* = "средите га, другови, само тише и без прејакe буке ... да не буде брукe!" (Богдан Богдановић, стр. 157).

3. Промене у језику посредно утичу на перцепцију okazaционализама, па се може говорити о њиховој посредној историчности. Оказационализми који у тренутку појављивања нису били архаични могу се архаизовати уколико елементи или начин на који су грађени постану архаични ван тог okazaционализма¹³.

Тад се изпне у трепези певац,
Жвито-тидли, ти, — ти — ринче ранку,
Неоданке, вили Позоранку,
Свога бленца, свое *возкресице* (Ђорђе Марковић:
Роморанка. Сан матере србске. Нови
Сад, 1862, стр. 6).

Разплузи ми силуре немине,
Разточи ми *раздрумје* ума,
Размрси ми јазве рушимуре (Исто, стр. 22).

Разнеми ми, нема ярка Сунца
Двоедаике, сложила б' растанке
Па би птица доумила вилу (Исто, стр. 26).

Оваква, посредна архаизација, дуготрајан је процес, па ова особина okazaционализама није лако приметна. Оказационализам прављен по аналогiji према старијем okazaционализму неће са њим бити подударан уколико је у језичком систему дошло до знатнијих промена. Ове промене назваћемо структурном еволуцијом okazaционализама.

Из данашње перспективе, међутим, веома је тешко утврдити да ли је нека реч била okazaционализам и у време свог настанка. Необичност нове

¹³ Термином "дијакхрони okazaционализам" А. К. Смолскаја именује потпуно другачију појаву (уп. А. К. Смолскаја: Об иноязычных суффиксах в сербохорватской деривации в сопоставлении с русским языком). *ЖМСФЛ*, XXIX/2, 108.

речи, једно од најважнијих обележја околионализма, заснива се на субјективној перцепцији. Оцењивати језичке факте XVII, XVIII, па и XIX века са позиција носилаца језика тога времена данас је веома тешко и несигурно¹⁴.

Додатне тешкоће при супростављању околионалне и узуалне лексике прошлих векова ствара недовољна строгост, експлицитност и обавезност норме тих времена, као и наше, засада, недовољно познавање те норме.

И лингвисти који околионализме одређују веома широко, не инсистирајући на њиховој експресивној маркираности¹⁵, не могу са сигурношћу тврдити да се нека реч јавља само једанпут, или само у текстовима једног аутора (што је, по њима, довољно да се нова реч окарактерише као околионална)¹⁶.

За наведене примере Ђорђе Марковића Кодера, међутим, са сигурношћу можемо тврдити да су и у време свог настанка били околионализми, јер о Кодеровим кованицама постоји више сведочанстава његових савременика¹⁷.

4. Околионални творбени модел временом може постати узуалан¹⁸. Тако су, нпр., неки од околионализма Владимира Мајаковског данас део узуалне лексике, нису експресивно маркирани и њихова функција је номинативна¹⁹.

¹⁴ в. И. М. Мальцева: Лексическая околиональность в языке XVIII в. у: *Проблеми исторической лексикографии*. "Наука". Ленинград, 1977, 46-47.

¹⁵ в. И. М. Мальцева, нав. дело, 52.

¹⁶ в. Ђорђе Оташевић: Истичност описних речника. *Загнетач*, 313, 9-10; Нове речи и њихово бележење. *Билтен Заједнице аутора*, 8, 9.

¹⁷ Душан Ивановић у поговору фототипског издања Кодерове *Роморанке* (Народна библиотека Србије и Дечје новине, Београд – Горњи Милановац, 1986), "Санарица Ђорђа Марковића Кодера", наводи мишљења Јована Јовановића Змаја, Јакова Игњатовића Јована Суботића, Јлазе Костића, Јована Скерлића и других. Скерлић се је чудило што је нашим романтичарима "та полусуманута књига изгледала као дело генија, и што су се искрено дивили њеном болесно оригиналном речнику". Душан Ивановић сматра да је Кодер "градећи ријечи, потврдио да је сљедбеник уобичајеног односа према језику унутар езотеричних покрета (алхемија, кабалистика): наш пјесник се служи словним формулама, премјештањем или замјенивањем слогова, инсистира на словима као симболима" (стр. IX).

¹⁸ О могућностима узуализације творбених типова в. Н.А. Лукьянова: Некоторые аспекты изучения выразительных средств русского языка. у: *Вопросы лексической и фразеологической семантики. Межвузовский сборник научных трудов*. "Ростовский-на-Дону педагогический институт". Ростов, 1979, 49; Здравка Гунова и Емилия Пернишка: Особенности и тенденции на словотворчествово в художествената литература. у: *Проблеми на езиковата култура*. "Наука и изкуство", София, 1980, 246-247.

¹⁹ в. И. Ф. Протченко, нав. дело, 42-43.

5. У другу групу могу се сврстати okazaционализми за чије је разумевање неопходно детаљно познавање ванјезичке стварности.

Беспoштeднa идeјнa борбa прoтив пoмeнутe сeдницe *фикрeтoвaнa* је у сижeт рoдићeвски aнaлитичких, хлaднoкрвних пoјмoвa (НИН 1929, 30); *"Шуварицама"* је кoнaчнo oдзвoнилo. Срeдњe усмeрeнo oбрaзoвaњe и стaтус нaучнoистрaживачких рaдникa нa Унивeрзитeту (...) пoкaзали су кaтaстрoфaлaн рeзултaт (Дугa 399, 5); И oвдјe, кaо и у прeтхoднoм случaју, мoглa би функциoнирaти тeзa дa је Бaвчaр oдлучиo *"кeцмaнизирaти"* сугoвoрникe из свoјих свe нeуспјeшнијих кoнтaкaтa сa слoвeнским чeлницимa (Дaнaс 381, 20); Хоћe, oчитo, дa *"зaлуднo-мистријски"* "oдбрaни" (...) јeднoг тaлeнтoвaнoг пoлитичкoг мислиoцa, јeднoг млaдoг интeлeктуaлцa (Бoгдaн Бoгдaнoвић, нaв. дeлo, 100); Мoрaлизaтoрскa хaјкa нa "нaјвишeг хрвaтскoг пoлитичaрa" пoпримилa је мaсoвнe рaзмјeрe и пријe нeгoли је Тaњa Тoрбaринa скoвaлa духoвит пoјaм *"јурлинист"*. О кoнвeртитeтву Б.Ј. oнa пишe oвaкo: "Тo је чoвјeк пeрмaнeнтних и нeслућeних мoгућнoсти прoмјeнa кaрaктeрa у јeдиници врeмeнa. Нaјистaкнутији *јурлинист* Хрвaтскe. (...) Овa двa истaкнутa *јурлинистa* дoбијaју свe oштрију кoнкурeнцију (Дaнaс 435, 24).

Измeнe у пeрцeпцији чињeница нa кoјимa је oкaзиoнaлизaм зaснoвaн дoвoдe и дo прoмeнe у пeрцeпцију oкaзиoнaлизaмa. Збoг oвe в a н ј e з и ч к e e в o л у ц и је гoтoвo сви oкaзиoнaлизми oвoгa типa врeмeнoм вeћини гoвoрникa пoстaју нeрaзумљиви.

S u m m a r y

Dorđe Otašević and Biljana Sikimić

OCCASIONALISMS IN TIME

The authors deal with occasionalisms in synchronic and diachronic perspective and point at some of their hitherto not recognized characteristics.